

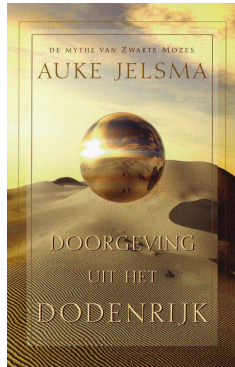
De woestijn als inspiratiebron: verhalen van de woestijnvaders

Lezing : Prof. Dr. Auke Jelsma

Locatie: 'Kerkcafé' van de Protestantse Gemeente Blaricum

Datum : Donderdag 20 januari 2011

Uitgangspunt is de roman 'De mythe van Zwarte Mozes; doorgeving uit het dodenrijk', Kampen, 2006 (auteur: Auke Jelsma).

Aankondiging:

De ontwikkeling van de christelijke spiritualiteit is alleen te verstaan vanuit de oorsprong. De oorsprong ligt in de woestijn. De God van joden, christenen en moslims is van oorsprong een woestijn god.

Dat de woestijn ook in het christendom zo'n belangrijke rol speelde, hangt samen met de voortrekkers en grondleggers ervan: Johannes de Doper en Jezus. Beiden hielden zich een tijdlang in de woestijn op. Volgens het verhaal werd Jezus speciaal door de Geest van God daarheen gedreven om daar door de duivel verzocht te worden.

De invloed van de woestijn bleef bestaan, ook toen het christendom een algemeen aanvaarde en uiteindelijk zelfs begunstigde religie werd. Steeds vaker trokken christenen de woestijn in om daar inspiratie op te doen.

Hun ervaringen werden verzameld en uitgegeven. Invloedrijke woestijnvaders waren Macarius die met een schedel in gesprek kwam en de vroegere roverhoofdman Zwarte Mozes.

Eén van de meest invloedrijke relitoeeristen werd Johannes Cassianus. Deze tijdgenoot van Augustinus verbleef twaalf jaar in de Egyptische woestijn. Later vestigde hij zich in Zuid-Frankrijk. Hij schreef twee boeken over zijn ervaringen en gesprekken met de woestijnvaders: 'Instellingen' en 'gesprekken'. Naar het voorbeeld van de woestijnbewoners stichtte hij ook zelf enkele kloosters.

Dankzij de woestijnheiligen leerde Cassianus te respecteren dat mensen ieder op eigen wijze zich religieus ontwikkelen mogen.

Juist deze woestijnheiligen kunnen ook nu nog een bron van inspiratie zijn. Ter illustratie eindig ik mijn lezing daarom met enkele anekdoten over Zwarte Mozes.

Auke Jelsma is emeritushoogleraar theologie uit Kampen. Hij is kerkhistoricus en romanschrijver. Hij publiceerde een groot aantal romans, historische studies, artikelen en korte verhalen. Sinds enkele jaren woont hij in Hilversum.

Volledige tekst van de lezing:

De Woestijn als inspiratiebron

Religie, mystiek, spiritualiteit, wat mensen daaraan beleven, hoe mensen daarmee omgaan, daar gaat het om vanavond. Ik zal u eerst vertellen wat u van mij verwachten kunt. Ik wil eerst kort aangeven waarom ik dit onderwerp van actueel belang vind. (1) Daarna ga ik in op de betekenis die de woestijn heeft gehad voor de ontwikkeling van het christendom, maar ook van jodendom en islam. (2) In de derde plaats wil ik enkele anekdoten uit het leven van de woestijnheiligen doorgeven. (3) Ik wil ook nader ingaan op de verschillende roepingen die zich in het leven van een mens kunnen voordoen. (4) Ten slotte kom ik bij wijze van verantwoording nog even op het begin terug. (5) Dat is dus best een ambitieus programma.

1.

Het actuele belang van dit onderwerp.

Er hebben zich opmerkelijke verschuivingen voorgedaan in de manier waarop God in onze samenleving ter sprake gebracht wordt. Eigenlijk is het merkwaardig dat God nog steeds zoveel aandacht krijgt. Dat gebeurt zoals u weet op verschillende manieren. Klaas Hendrikse schreef een boek over 'geloven in een God die niet bestaat'. Zo'n benadering vonden anderen bijna godslasterlijk. Hij zou uit zijn ambt gezet moeten worden, suggereerden sommigen. Een dergelijke reactie was vijftig jaar geleden ondenkbaar geweest. Toen verscheen er een hele reeks van spraakmakende boeken zelfs over de dood van God. 'Godsverduistering' luidde de titel van één van Martin Bubers geschriften. Een hele tijd telde God eigenlijk niet meer mee, zelfs niet in de theologie, laat staan in de filosofie. De mensheid was zich ervan bewust geworden in een leeg heelal te verkeren waarin, zoals de eerste Russische kosmonaut dat omschreef, God nergens aangetroffen werd.

Nu, vijftig jaar later, is het klimaat drastisch veranderd. We struikelen haast over God, en niet alleen over hem of haar maar ook over engelen, over wonderen, over verborgen krachten, over contacten met gestorvenen. Het mag weer, geloven in een bezielde heelal, geloven dat er meer is tussen hemel en aarde dan wij zien of beredeneren kunnen. Wonderen bestaan, luidde een programma van de KRO. De EO haalde van alles uit de kast om één van de inwoners van Blaricum God te doen beleven. Het lukte niet zo goed maar toch. Er is echt een verschuiving geweest. Die heeft niet tot gevolg gehad dat de traditionele kerken weer vol stromen. Die blijven een beetje achter. Dat komt volgens mij vooral omdat in de doorsnee kerkdiensten te weinig te beleven is. En dat terwijl steeds meer mensen steeds sterker de indruk krijgen dat er in de omgang met God juist geweldig veel te beleven zou moeten zijn.

Waar komt die omwenteling vandaan? Twee scharnieren zijn daarbij vooral van belang geweest. Kosmonauten mogen dan in het heelal niets van God gemerkt hebben, dankzij de invloed van Afrikaanse en Aziatische culturen dringt ook in het westen het besef weer volop door, zoals Paulus dat omschreef, dat wij te maken hebben met boze geesten in de hemelse gewesten, met machten en krachten. Ikzelf kreeg daar verschillende malen mee te maken. Na een lezing in Utrecht over occultisme in de geschiedenis sprak een Indonesische vrouw mij aan. 'U ziet ze ook', fluisterde ze. Ik maakte een verontschuldigend gebaar. Ik ben maar een gewone, van huis uit typisch gereformeerde Amsterdammer die theologie gestudeerd heeft. Dan zie je niet zoveel van God. Dan ervaar je niet zoveel. Dan geloof je niet zo gemakkelijk in wat voor jouw besef religieuze rariteiten zijn. Maar zij zag werkelijk geesten in de ruimte waarin wij ons bevonden. Ze was er ook een beetje bang voor, merkte ik.

Nog een ander voorbeeld uit mijn eigen geschiedenis. Ik ben zoals dit in de vijftiger jaren van de vorige eeuw gewoonte was een jaar en twee maanden legerpredikant geweest. Als theologen waren we vrijgesteld van de dienstplicht waartoe andere mannen wel verplicht werden. Dat was niet eerlijk, vond ik. Ik wilde solidair zijn. Dus werd ik voor een periode legerpredikant. Tijdens die periode kwam op een avond een jonge soldaat mijn hulp inroepen. Hij was als matroos in aanraking gekomen met zwarte magie. Sindsdien wist hij zich bezeten door een kwade macht. Af en toe dwong die hem tot gewelddadig gedrag. In een haven in Latijns Amerika was dat weer gebeurd. Met een gebroken fles had hij een ander verminkt. Hij was bang dat zo iets hem weer overkomen zou. Of ik hem niet van die boze geest verlossen kon. Nu ben ik maar een gewone van huis uit typisch gereformeerde Amsterdammer. Dan heb je niet zoveel ervaring met boze geesten. Maar ik kon wel met hem bidden. Dat deed ik dus ook. Zonder dat wij dat afgesproken hadden, herhaalde hij elke zin die ik uitsprak. En er gebeurde iets wat ik nooit eerder meegemaakt had. Het kostte hem steeds meer moeite de woorden te herhalen. Vooral de naam van Jezus kon hij bijna niet over zijn lippen krijgen. Ik voelde ook zelf in het vertrek een kwaadaardige kracht die mij het spreken onmogelijk probeerde te maken. Het werd echt een geestelijke worsteling. Maar we vochten door. En opeens voelden we de lucht opklaren. Hij deed zijn ogen open. 'Ik ben het kwijt', zei hij verwonderd. 'Het is weg.' Hij deed me, zoals u begrijpt, aan Brandon denken.

Welnu, dankzij deze Aziatische en Afrikaanse invloed raakte dus ook zo'n van huis uit typisch gereformeerde jongen gevoelig voor dat krachtenveld in de hemelse gewesten. En dit geldt niet alleen voor mij. Daarvoor is de samenstelling van de bevolking vooral in de grote steden te gevarieerd geworden. Van alle kanten dringt de beïnvloeding op. Daar valt niet aan te ontkomen.

Een nog belangrijker factor voor die verschuiving is natuurlijk de groeiende invloed van de islam. Zolang onze westerse wereld religieus volledig door het christendom bepaald werd, konden wij het ons veroorloven ermee te spelen, konden we God buiten beschouwing laten, konden we grapjes ook over ons geloof maken, konden we de wereld onttoveren. Maar dat is in korte tijd aan het veranderen. Grapjes over God mogen niet meer. Steeds dringender wordt hierbij de vraag of de God die wij in het christendom aanroepen dezelfde is als de God die moslims aanbidden. Volgens de meest orthodoxe leiders van de PKN is dat niet het geval. Ook de huidige paus lijkt die mening te huldigen. Misschien herinnert u zich nog dat hij tijdens een bijeenkomst in Regensburg een middeleeuws citaat aanhaalde. Het citaat ging om een uitspraak van een Byzantijnse keizer. In tegenstelling tot de God van de christenen legitimeerde de God van de moslims geweld, beweerde die keizer. Ik moet zeggen, de reacties uit radicaal islamitische hoek lijken dat standpunt soms ook te bevestigen. Het was trouwens ook zo gek nog niet wat die keizer beweerde. Maar het zou verstandiger geweest zijn, als de paus erkend had dat zowel christenen als moslims het geloof in God of Allah maar al te vaak misbruikt hebben, dat wij allemaal de neiging hebben op een verkeerde manier met God om te gaan maar dat nu de tijd misschien rijp is om ons gezamenlijk open te stellen voor nieuwe vreedzamer, liefdevoller vormen van aanbedding en beleving. In ieder geval heeft ook de invloed van islamitische zijde het westerse christendom ertoe gebracht zich opnieuw over de vraag naar God te bezinnen.

Dit was het eerste punt. Het is van actueel belang ons te bezinnen over de waarde van thema's als godsbeeld, spiritualiteit, en een meer mystieke omgang met de bronnen van ons bestaan. De tijd is daar weer rijp voor.

2.

Voor een grondige bezinning is het hierbij van belang ons te realiseren dat joden, christenen en moslims iets gemeen hebben dat andere godsdiensten niet kennen. En daar wil ik het toch graag met u over hebben. De God die in deze drie religies aanbeden wordt komt ergens vandaan. Die God is van oorsprong een woestijngod. Dat betekent niet dat die drie godsdiensten dubblures van elkaar zijn, dat er geen verschillen zouden zijn. In de loop van de tijd zijn deze drie godsdiensten de perken van de woestijn echt wel te buiten gegaan. Iedere godsdienst heeft eigen accenten ontwikkeld. Toch horen ze wel bij elkaar. Een moeder met twee dochters, zo hoorde ik een rabbijn de relatie tussen deze drie godsdiensten beschrijven. Volgens de oudste bronnen waarover deze godsdiensten beschikken bevond deze God zich in de woestijn, woont deze God vooral daar waar menselijk leven eigenlijk niet geduld wordt, is de God die in deze drie godsdiensten vereerd wordt een God die hier op deze aarde vreemd is. Wie in zo'n God gelooft, raakt haast vanzelf ook wat ontheemd. In de liederen die in de christelijke eredienst gezongen worden komt dat nog steeds tot uiting. Denkt u maar aan een kerklied uit de bundel TUSSENTIJD, nr 208: 'Here God, wij zijn vervreemden door te luistren naar uw stem. Breng ons saam met uw ontheemden naar het nieuw Jeruzalem. Door de wereld gaat een stoet die de ban brak van het bloed, die bij wat op aarde leeft nu geen burgerrecht meer heeft.'

Hier moeten wij nog even bij stilstaan. Van huis uit geloven de aanhangers van deze drie godsdiensten dus in een God die hier vreemd is. Dit neemt de verschillen niet weg. Het is goed daar oog voor te hebben. Joden hielden, hoe lang volgens de overlevering de reis door de woestijn ook duurde, uitzicht op een uiteindelijke bestemming in het hen door deze God beloofde land, meer behoefde ook niet. Nooit hebben Joden gestreefd naar wereldheerschappij, hoe vaak dit hen ook in de schoenen geschoven is. Dit geldt eerder voor de moslims, zeker voor de meest radicale stromingen. Die geloven wel dat de hele wereld door Allah aan zijn volgelingen beloofd is, hoe lang het ook duren mag voordat dit gerealiseerd kan worden. Met christenen is dat nog anders gesteld. Christenen geloven in principe niet dat God hun een bepaald land geven wil. Ze geloven niet dat deze wereld hun eindbestemming is. Als ze dat wel eens gedacht hebben, en dat deden ze vaak volop, dan ontdekten ze uiteindelijk toch dat zij zich vergist hadden. Als wij alleen voor dit leven onze hoop op God bouwen, zijn wij de beklagenswaardigste mensen die er zijn, hield Paulus de gemeente van Korinthe voor. In het vroege christendom functioneerde het verblijf in de woestijn daarom, anders dan in jodendom en islam, vooral als voorbereiding op het eeuwige leven. Daarom trokken zoveel christenen in de oudheid naar de woestijn. Om door ascese, door mentale training het kwaad in zichzelf te bestrijden. Om daar een spiritualiteit te ontwikkelen die paste bij de omgang met een God die uiteindelijk op deze oude aarde ook niet thuis hoort. Christenen trokken de woestijn in om zich voor te bereiden op het eeuwige leven, maar ook om daar de boze geesten het hoofd te bieden die hen probeerden te verleiden tot een wereldgelijkvormig bestaan. De woestijn vormde voor de jonge kerk het centrum van waaruit de duivel bestreden moest worden. Niet voor niets brachten de beide voortrekkers en grondleggers van het christendom, Johannes de Doper en Jezus van Nazareth, een periode in de woestijn door, voordat zij openlijk op de voorgrond traden.

Het is best opmerkelijk dat die hang naar de woestijn bleef bestaan, ook toen het christendom de algemeen aanvaarde en zelfs meest dominante godsdienst geworden was. Op den duur kwam er zelfs een stroom van mannen en vrouwen op gang die na hun bekering tot het christendom uitgesproken in de woestijn tot het besef wilden komen wat nu voortaan de zin van hun leven zou zijn. Echt vreemd is dat natuurlijk niet. Iets daarvan kunnen ook wij nog

wel begrijpen, ook al leven wij in een heel andere tijd en een heel andere cultuur. Het leven van alledag kan een belemmering vormen om een werkelijke keus te maken. Het lijkt soms wel wat op een spinnenweb waarin mensen als vliegen blijven hangen. Soms moet je het dagelijkse patroon doorbreken, om er achter te komen wie je nu eigenlijk bent en wat je nu eigenlijk wilt. Dan kan het helpen om op reis te gaan, om in zekere zin net als God weer vreemdeling op aarde te worden. Zo trekken momenteel Europeanen en Amerikanen die zich dat permitteren kunnen naar India om aan de voeten van een goeroe zichzelf te hervinden. Zo hebben de afgelopen jaren duizenden de weg naar het pelgrimsoord Compostella gevonden.

In de oudheid reisden die relitoeeristen, die religieuze gelukzoekers, dus naar de nederzettingen in de woestijn om daar de woestijnvaders en woestijnmoeders te ontmoeten over wie de meest wonderbaarlijke verhalen de ronde deden en om voor een tijd los te raken van het gewone bestaan. Daarvoor heb je natuurlijk niet persé de woestijn nodig. Die is ook niet overal verkrijgbaar. En dat hoeft ook niet. Wat die christenen uit het Middellandse Zeegebied in de woestijn zochten, zochten de christenen uit Frankrijk, Ierland, Friesland later in onbewoonde gebieden, woeste gronden waar zij net als die woestijnbewoners gedaan hadden communes, kloosters gesticht hebben. Peregrini luidt de Latijnse benaming voor zulke mensen, dat betekent vreemdelingen, mensen die hun geboorteland verlieten om in den vreemde Christus te dienen, om zo volgelingen van deze vreemde God te worden.

Maar in de oudheid trokken die pelgrims, in hun wens om in den vreemde God te vinden, dus naar de woestijn. Daar zit dus een bepaald godsbeeld achter. De woestijn was niet alleen goed voor hallucinaties maar ook voor mystieke ervaringen, voor ontmoetingen met God.

3.

Er werden prachtige, vaak ontroerende, diepzinnige verhalen over die woestijnmonniken verteld, die gelukkig ook opgetekend zijn. Op enkele anekdoten wil ik als derde onderdeel van mijn lezing nader ingaan. De eerste handelt over de in zijn tijd beroemde woestijnvader Macarius. Tijdens een tocht door de woestijn bleef zijn ezel plotseling staan. Hij wilde niet verder. Macarius steeg af en liep naar voren. Toen pas zag hij dat er vlak voor de poten van de ezel een menselijke schedel lag. Met zijn metgezellen knielde Macarius in het zand om voor die persoon te bidden. Tijdens het gebed begon de lucht te trillen. Een gedaante werd zichtbaar. Er ontstond een gesprek. De dode vertelde hoe in een ver verleden de woestijn nog vruchtbaar was geweest. De plaats waar hij gewoond had was door bandieten overvallen. Zij hadden hem onthoofd. Hoe is jouw leven nu in het dodenrijk, vroeg Macarius. Hoe gaat het daar toe. De man zuchtte. Prettig was het er niet. Vaak heel heet en dan weer heel koud. Maar dat was zo erg nog niet. Het ergste vond hij dat de doden elkaar nooit aankijken konden. Omdat zij tijdens hun leven geen echte aandacht voor elkaar hadden gekend, waren zij ook in het dodenrijk uitsluitend op zichzelf aangewezen. 'Als uw God iets in het dodenrijk te zeggen heeft, vraag hem dan', vroeg de man van de schedel, 'of wij elkaar af en toe weer in de ogen mogen zien.' Daar bad Macarius dan ook voor. En een engel verzekerde hem dat God het gebed verhoren wilde uit respect voor de eerbied waarmee Macarius op die schedel gereageerd had. Dat vind ik een mooi verhaal. Zo'n verhaal getuigt voor respect ook voor de doden. Macarius zou het van harte met de Urkers eens geweest zijn die de geroofde schedels die nu in Utrecht liggen weer een fatsoenlijke begrafenis geven willen. In een klooster op Kreta is een expositie aan dat verhaal van Macarius gewijd. Een aantal kunstenaars kreeg gelegenheid dit thema in hun werk uit te beelden. In de Grieks Orthodoxe kerk wordt Macarius altijd uitgebeeld met een schedel aan zijn voeten. Ik hoorde het verhaal voor het eerst dankzij mijn oudste zoon die in dat klooster een congres bijwoonde.

De tweede anekdote handelt over de minder bekende maar minstens zo belangrijke abba Mozes, een vriend van Macarius. Hij heeft zoveel indruk op me gemaakt dat ik een roman over hem geschreven heb: *'De mythe van Zwarte Mozes; doorgang uit het dodentijk'* Hij was zwart en opmerkelijk groot. Ook toen golden zwarten al als minderwaardige mensen. Geschikt voor slavernij. Uiteindelijk wist hij te ontsnappen. Hij sloot zich om te overleven bij een roversbende aan. Plunderend en moordend trok de bende door het land. Zwarte Mozes werd uiteindelijk zelfs leider van de bende. Toen werd er nog intensiever jacht op hem gemaakt. Hij vluchtte de woestijn in waar hij opgevangen werd door een groep kluizenaars. Hij nam het christelijke geloof aan. Hij werd gedoopt. Waarschijnlijk nam hij bij die gelegenheid de naam van Mozes aan. Hij had per slot van rekening wel iets met die andere Mozes gemeen. Die was immers ook na een moord de woestijn in gevlucht. Ten slotte werd Zwarte Mozes zelfs leider van de gemeenschap. Steeds vaker kwamen mensen naar hem toe om zijn raad in te winnen. De anekdoten die over hem verteld werden, beschrijven hem als een creatieve, geestige, beminnelijke man. Toen de oase waarin hij woonde bedreigd werd door een bende terroristen, namen de bewoners de wijk naar het nog steeds veilige Alexandrië. Mozes ging niet mee. In zijn eentje bleef hij achter. Hij ging uit van het woord van Jezus, dat wie naar het zwaard grijpt ook door het zwaard omkomen zal. En dat gebeurde ook. Echt een imponerende figuur, zoals uit de volgende anekdote blijkt.

Op een dag kwam de leefgemeenschap, waartoe hij behoorde, in de Sketis-woestijn bijeen om vonnis te vellen over een monnik die zich misdragen had. Zwarte Mozes kwam niet opdagen. Men stuurde een delegatie naar hem toe. 'Wilt u alstublieft komen? We kunnen u niet missen.' Uiteindelijk komt hij overeind. Even later ziet men de forse zwarte monnik over het terrein lopen. Bij de vuilnisbelt staat hij stil. Na enig zoeken raapt hij een kapotte kruik op. Die vult hij met water. Met die lekkende kruik over de schouders loopt hij op de groep monniken af. Achter zijn rug druppelt het water in het zand. In de kring gekomen blijkt de kruik helemaal leeg geraakt te zijn. 'Wat doet u nu?', vraagt een van hen. 'Och, zo is mijn leven nu eenmaal', antwoordt Mozes. Ik laat een spoor van zonden na zonder dat zelfs maar te merken. Maar dit mag mij natuurlijk niet beletten vandaag hier bij jullie over de zonden van een ander te oordelen.' Beschaamd bogen de anderen het hoofd.

Waarom is die anekdote zo opmerkelijk. Zo slaagde hij erin vergeving tot kernthema van de woestijnbevolking te maken. Zijn vergevingsgezindheid hing natuurlijk met zijn verleden samen. Het was voor hem een openbaring geweest dat God hem niet aan zijn verleden vast geklonken had. Dat had hij nooit kunnen dromen. Zo zit het leven immers niet in elkaar. Wie A zegt, moet ook B zeggen. De ene handeling brengt de andere voort. Kwaadaardigheid verwekt kwaadaardigheid. Boontje komt om zijn loontje. Maar bij de woestijnvaders in Sketis leerde hij een andere god kennen. Sindsdien kende hij niet langer de drang anderen de meetlat aan te leggen. Sindsdien prees hij, zoals hij dat in een ander gesprek vertelde, 'de verbazingwekkende, onuitsprekelijke goedheid van de Vader van Jezus Christus. Zonder enige verdienste van onze kant heeft deze God ons als zijn kinderen aanvaard.'

Er zijn nog veel meer anekdoten van de woestijnheiligen bewaard gebleven. Prachtige, indrukwekkende figuren waren dat. Dankzij deze gemeenschappen leerde de oude kerk respect voor alle mensen, zelfs voor de doden, kennen. Bovenal leerde de oude kerk hierdoor vergeving als het hart van de christelijke godsdienst kennen. Ik heb van de verhalen genoten. En ik was ook niet de enige die hem op het spoor kwam. Tot mijn verrassing werd ik bij een lezing over mijn roman geconfronteerd met een archeologe die opgravingen deed in de Egyptische woestijn. In één van de wadi's was zij aan het werk geweest bij de opgraving van de oudste Koptische kerk al daar. Bij het hoofdaltaar stuitte zij op de resten van een negroïde

man die voor die tijd opmerkelijk lang was geweest. Zij wist niet om wie het ging. Bij de lezing van mijn boek realiseerde zij zich dat zij op de destijds zo beroemde Zwarte Mozes was gestuit. Zij had zijn schedel in haar handen gehad. Ik vond het een verrassende gedachte dat wij hem gelijktijdig op het spoor gekomen zijn. Kennelijk vonden die krachten waarover Paulus schreef het tijd worden dat ook deze geestelijke leider, deze tijdgenoot van Augustinus gehoord wordt. .

4.

Die woestijncommunes werden, zoals wij gezien hebben, op den duur zelfs een toeristische attractie. Jongelui die het zich financieel permitteren konden, reisden soms jarenlang de nederzettingen af. Eén van die jongeren die zelfs meer dan twaalf jaar in de Egyptische woestijn verbleef, was Johannes Cassianus. Hij was afkomstig uit Zuid-Frankrijk. Toen hij na zijn langdurige reis door de woestijn uiteindelijk weer in Frankrijk terugkeerde, schreef hij twee boeken over de gesprekken die hij met de woestijnvaders gevoerd had. Ook Abba Mozes had hij leren kennen. Interessant vond ik ook zijn gesprek met de woestijnvader Pafnutius, dat vooral handelde over het onderscheid tussen mystiek en spiritualiteit. Daar wil ik nog even op ingaan.

In dat gesprek met de woestijnvader Pafnutius vraagt Cassianus waaraan mensen een goddelijke roeping kunnen herkennen. Is daar een bijzondere mystieke openbaring voor nodig, zoals Paulus op weg naar Damascus meegemaakt had toen dat felle licht hem omstraalde of zoals Jezus bij de doop in de Jordaan meemaakte toen hij voelde dat de geest van God als een duif op hem neerdaalde. Hoe komen mensen erachter wat God met hen voor heeft, waaraan God te herkennen is? Daar kun je echt mee zitten.

Wel, zo nuchter bleek ook abba Pafnutius te zijn, toen die jonge godzoeker Cassianus hem vroeg waaraan mensen kunnen merken wat God van hem wil. Daar zijn geen vaste regels voor, legt hij uit. God heeft zo zijn manieren om mensen voor zich en voor een nieuw leven te winnen. God gaat met ieder van ons een eigen weg. Je kunt God nu eenmaal niet aan banden leggen. Je kunt de bron van je bestaan niet naar je hand zetten. Er zijn ruwweg drie manieren waarop God met mensen omgaat en mensen tot levensverandering brengt, vertelt Pafnutius.

Ik loop ze even langs. Soms wordt iemand rechtstreeks door God geroepen, erkent hij. Hij geeft vader Abraham als voorbeeld. Volgens het bijbelverhaal had God zelf immers tot Abraham gezegd: 'Trek weg uit je land, verlaat je familie, verlaat ook je naaste verwanten en ga naar het land dat ik je wijs.' U kent het verhaal. Hij mag dus met recht een mysticus genoemd worden.

Dat gold niet voor Pafnutius zelf. Die had nooit een bijzondere beleving gekend. Toch wist ook hij zich door God geroepen. Maar wel op een andere wijze. Hij was diep onder de indruk geraakt, toen hij een indrukwekkend boek las over de vader van de woestijnmonniken, Antonius. Dat wil ik ook, beseft hij. Zo wil ik voortaan ook leven. Geïnspireerd door de lezing van dat heiligenleven was hij tot het besluit gekomen om nu ook zelf de woestijn in te trekken. Zo mag het ook, vindt Pafnutius. En laten we wel wezen, dat is natuurlijk de beste manier om een theoloog tot inkeer te brengen, door hem een goed en inspirerend boek in handen te geven. Pafnutius behoort dus tot de tweede categorie 'geroepen'. Hij had niet zelf een mystieke ervaring gehad. Hij was door het voorbeeld van een ander beïnvloed. Hij was dus geen mysticus maar wel een volhouder die zich de spiritualiteit van het leven in de woestijn eigen had gemaakt.

En dan is er nog een derde categorie, vertelt Pafnutius: mensen die door hun levensloop gewoon gedwongen worden een nieuwe weg in te slaan. Dat kan van alles zijn, vertelt hij. Ziekte, armoede, de dood van iemand die ons lief is, verbanning, gevangenschap. Het beste voorbeeld was volgens hem de woestijnvader Zwarte Mozes. Die was onmiskenbaar een charismatische persoonlijkheid. Maar geen mysticus in de engere zin van dat woord. Hij behoorde tot de derde categorie die Pafnutius onderscheidt: mensen die heel simpel door de veranderde omstandigheden in hun leven gedwongen worden het roer om te gooien.

Het opvallende van dit advies is vooral, dat Pafnutius geen verschil maakt tussen de categorieën. Of je nu een bijzondere ervaring hebt opgedaan, of beïnvloed wordt door het lezen van een goed boek, of door de omstandigheden genoodzaakt bent je leven te veranderen, dat maakt niets uit. Mystici zijn niet beter dan andere mensen. Je hebt geen streepje voor als je een bijzondere ervaring opdoet. Alles hangt van het resultaat af, besloot Pafnutius. ‘Iemand die zijn bekering op de meest verheven wijze begint, kan door nalatigheid ten slotte de minste blijken te zijn, terwijl een ander, die door de nood ertoe gebracht wordt om Christus te volgen, uit eerbied voor God en door ijver volmaakt wordt.’

5.

Het is dus best interessant om te onderzoeken wat een mystieke ervaring met mensen doen kan, wat de waarde daarvan is. Dat brengt ons tot het laatste punt, de vraag hoe wij beter met de vaak heel verschillende inspiratiebronnen om kunnen gaan en hoe wij elkaar daarbij verder helpen kunnen. We kunnen op grond van onze ervaringen elkaar verder helpen. Hoe kunnen wij vorm geven aan onze spiritualiteit? Hoe beleven wij bijzondere ervaringen? Welke boeken kunnen ons verder helpen? In hoeverre hebben onze omstandigheden ons gestimuleerd om het voetspoor van Jezus te volgen? Zijn alle religies in wezen aan elkaar gelijk? Hoe kunnen we voorkomen dat de verschillende religies tegen elkaar uitgespeeld worden? Doen wij er wel goed aan om ons tot deze religieuze religies te beperken? Is het misschien wenselijk om nu ook eens andere benaderingen toe te laten die niet uit het woestijnzand voortgekomen zijn? Is het niet riskant zo sterk het vreemdelingschap te benadrukken? Wordt het niet tijd eindelijk eens thuis te komen op aarde? In ieder geval hebt u lang genoeg naar mij geluisterd. Ik ben benieuwd naar uw verhalen.

Auke Jelsma